

Stanisław Urbański

Polska bibliografia eucharystyczna (1947-1986)

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 5/2, 207-223

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

K.S. STANISŁAW URBAŃSKI

POLSKA BIBLIOGRAFIA EUCHARYSTYCZNA (1947-1986)

Rzeczywistość Eucharystii jako jedna z największych tajemnic chrześcijaństwa stanowiła i stanowi przedmiot wielu teologicznych refleksji. Zagadnieniem tym zajmują się teologowie wielu dyscyplin: bibliści, dogmatycy, moralisci, liturgiści, teologowie życia wewnętrznego i wreszcie katecheci zajmujący się problematyką przygotowania dziecka do spotkania z Sakramentem Ołtarza.

Na polskim rynku teologicznym pojawiły się – zwłaszcza po Soborze Watykańskim II – liczne prace dotyczące Eucharystii, próbujące pogłębić i poszerzyć teologiczną świadomość dogmatu eucharystycznego. Trzeba jednak powiedzieć, że są to raczej prace przyczynkowe, i że wciąż brak takich dzieł, które w sposób syntetyczny ujmowałyby całość problematyki, choć były i są podejmowane pewne próby stworzenia takich opracowań. Porównując literaturę poszczególnych dziedzin teologicznych należy stwierdzić, że najmniej prac poświęconych Eucharystii jest na terenie teologii duchowości, natomiast dużym zainteresowaniem cieszy się ta Tajemnica w opracowaniach dotyczących liturgiki i katechetyki.

Przegląd polskiej literatury teologicznej poświęconej problematyce eucharystycznej rozpoczynamy od dzieła, które nie jest pióra polskiego teologa, ale ponieważ stanowi ono niejako podręcznik na terenie polskim i cieszy się dużą popularnością, pragniemy je tutaj wymienić. *Teologia Eucharystii* A. Gerkena¹ jest syntetyczną próbą ukazania dziejów teologicznej myśli o Najświętszym Sakramencie. Autor rozpoczynając od chrześcijańskiej starożytności, poprzedzonej odniesieniem do Biblii podkreśla, jak wielkie znaczenie w ukazywaniu i wyjaśnianiu rzeczywistości Eucharystii miała platońska teoria obrazów. Następnie zostaje przedstawiona percepcja tej teorii w średniowieczu z jednoczesnym naświetleniem konsekwencji, jakie później miały miejsce w protestancko-teologicznej wielkiej refleksji Reformacji. W dalszej kolejności autor zajmuje się nauką Soboru Trydenckiego, aż wreszcie dochodzi do ukazania

¹ A. Gerken, *Teologia Eucharystii*. Warszawa 1977; zob. J. Bieda, *Eucharystia*. W: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski. Poznań 1971, s. 480-490

najnowszych prób interpretacji. Dużą zaletą dzieła jest fakt, że w końcowej jego partii znajdujemy zagadnienia dotyczące problemów ekumenicznych. Praca ta, obok wielkich walorów historycznych, jest niezwykle cenna pod względem teologicznym, ponieważ ukazując doktrynalne problemy, stara się je wytłumaczyć i uzasadnić. Ponadto daje możliwość zorientowania się w sytuacji teologii duchowości dotyczącej Eucharystii na przestrzeni wieków.

Drugim ważnym opracowaniem traktującym o Sakramencie Ołtarza w kontekście historii jest dzieło polskiego teologa ks. W. Schenka pt. *Udział ludu w Ofierze Mszy Świętej*², w którym autor stara się przedstawić w miarę dokładną analizę teologiczną i religijną świadomości uczestnictwa Kościoła w Najświętszej Utcie, poczynając od pierwszych wieków chrześcijaństwa, a skończywszy na reformie liturgii zapoczątkowanej przez św. Piusa X. W pracy tej zagadnienia Eucharystii zostały ukazane pod kątem ofiary Ludu Bożego, stojącego przed swoim Stwórcą i Odkupicielem. Problemy tutaj naświetlone mogą pomóc chrześcijaninowi w zrozumieniu, koniecznym w dziedzinie teologii duchowości, dotyczącym Eucharystii w kontekście ofiary.

Geneza sporu o Epiklezę J. Klingera³ to dzieło polskiego prawosławnego teologa, które opisuje problematykę Eucharystii w kanonie pierwszych wieków, badaną pod kątem aspektu memorialnego i eschatologicznego. Interesującym dla teologii życia wewnętrznego może być rozpatrywana relacja wierzących do Ducha Świętego – oczywiście z uwzględnieniem rzeczywistości eucharystycznej.

Dla lepszego zobrazowania zagadnień dotyczących Najświętszej Ofiary w perspektywie historycznej należy wymienić jeszcze kilka artykułów, w których można zaobserwować pewne przyczynki dla teologii duchowości. Ks. M. Maliński napisał artykuł pt. *Historia Eucharystii od pierwszej gminy do Soboru Trydenckiego*⁴, w którym podaje głównie dzieje treści dogmatyczno-eucharystycznych od początku powstania chrześcijaństwa poprzez średniowiecze, Reformację do Soboru Trydenckiego.

O okresie patrystycznym powstały dwa artykuły o charakterze monograficznym. Pierwszy z nich traktuje o koncepcji Eucharystii jako sakramentu u św. Cypriana, a napisany został przez J. Krzyżaniaka⁵, drugi natomiast jest prezen-

² W. Schenk, *Udział ludu w Ofierze Mszy Świętej*. Lublin 1960.

³ J. Klinger, *Geneza sporu o Epiklezę*. Warszawa 1969.

⁴ M. Maliński, *Historia Eucharystii od pierwszej gminy do Soboru Trydenckiego*. Znak 28: 1976, s. 173-193; zob. E. Florowski, *Istota Mszy świętej według enc. Piusa XII Mediator Dei*. Ruch Biblijny i Liturgiczny 1: 1948, s. 72-78; J. Tyrawa, *Eucharystia. Dzieje problematyki*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 4. Lublin 1983, szp. 1241-1250; T. Szwagrzyk, *Przechowywanie Najświętszego Sakramentu*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 10: 1957, s. 283-299; tenże: *Przechowywanie Najświętszego Sakramentu w historii i liturgii Kościoła*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 9: 1956, s. 92-106.

⁵ J. Krzyżaniak, *Materia i forma Eucharystii według świętego Cypriana*. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. 5: 1958, z. 3, s. 27-47.

tacją eucharystycznej myśli św. Jana Chryzostoma – pióra ks. W. Kania⁶. Szczególnie ostatnie opracowanie zawiera wiele cennych przemyśleń dających się wykorzystać w formacji życia wewnętrznego. Ks. J. Górny zaś opublikował rozprawę *Modlitwa i Eucharystia w życiu wspólnot monastycznych z przełomu IV-V w. w świetle pism św. Hieronima*⁷. W artykule tym obok niezwykle interesujących informacji historycznych o formach praktykowania życia eucharystycznego przez mnichów, znajdujemy wiele ważnych refleksji poświęconych monastycznej teologii Eucharystii.

Średniowiecze znalazło dla siebie miejsce przede wszystkim w dwóch pozycjach poświęconych eucharystycznej myśli św. Tomasza z Akwinu: ks. bpa B. Pylaka – *Eucharystia i Mistyczne Ciało Chrystusa w Tomaszowej koncepcji sakramentu*⁸ oraz tegoż samego autora – *Eucharystia sakramentem jedności Mistycznego Ciała Chrystusa*⁹. W powyższych opracowaniach ks. biskup ukazuje relację Kościoła i Eucharystii, gdzie Eucharystia jest sakramentem aktualizującym życie Kościoła i budującym jedność ludu w ramach jego organizmu. Pozycje te, chociaż traktują o odległej z punktu widzenia historycznego myśli średniowiecznego Doktora Kościoła, to jednak stanowią bogaty materiał naukowy zwłaszcza dla teologii dogmatycznej.

Jeżeli chodzi o eucharystyczną literaturę dogmatyczną, to klasycznym podęcznikiem na tym obszarze jest dzieło ks. W. Granata¹⁰. Zostały w nim wymienione wszystkie najważniejsze dokumenty Kościoła dotyczące dogmatu eucharystycznego, a następnie przedstawiona dogmatyczna nauka o rzeczywistej obecności Chrystusa Pana w Najświętszym Sakramencie. W dalszym ciągu dzieło traktuje o przeistoczeniu, o materii i formie tego sakramentu, o jego skutkach i konieczności. Po tym bloku tematycznym W. Granat rozważa treści eucharystyczne z punktu widzenia Ofiary Mistycznego Ciała, gdzie uwzględnione zostają takie problemy, jak funkcja Chrystusa, kapłanów i wszystkich wiernych w składaniu Ofiary Mszy Świętej, jej cele, skutki i wartości, spekulatywne wyjaśnienia dogmatu Łamania Chleba. Ostatnie zagadnienie poruszone przez autora to wartości religijno-moralne prawdy o Mszy świętej, sposoby uczestniczenia w niej, a na samym już końcu mamy wyjaśnienia dotyczące kultu Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej. Omówiona w tym dziele problematyka Eucharystii jest syntezą

⁶ W. Kania, *Eucharystia w pismach świętego Jana Chryzostoma*. Homo Dei. 35: 1966, s. 120-122; zob. R. Andrzejewski, *Zbawczy Realizm Eucharystii w nauce Ojców Kościoła*. Ate-
neum Kapłańskie. 447: 1983, s. 157-179.

⁷ J. Górny, *Modlitwa i Eucharystia w życiu wspólnot monastycznych z przełomu IV-V wieku w świetle pism św. Hieronima*. Studia Warmińskie. 16: 1979, s. 120-122; 463-475.

⁸ B. Pylak, *Eucharystia i Mistyczne Ciało Chrystusa w Tomaszowej koncepcji sakramentu*. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. 18: 1971, z. 2, s. 105-136.

⁹ Tenże: *Eucharystia sakramentem jedności Mistycznego Ciała Chrystusa. Koncepcja teologiczna św. Tomasza z Akwinu*. Warszawa 1972.

¹⁰ W. Granat, *Sakramenty święte. Sakramenty w ogólności. Eucharystia*. Cz. 1. Lublin 1961.

podstawowych i najważniejszych tematów teologicznych, składających się na systematyczny wykład teologiczno-dogmatyczny. Oprócz danych skryptualistycznych, do każdego tematu dołączone są dane patrystyczne, ważniejsze błędy i zarzuty oraz odpowiedzi na nie, co z kolei rozszerza uniwersalny charakter tego dzieła. Wyjaśnienia spekulatywne autora sięgają najczęściej do myśli św. Tomasa z Akwinu. Na wartość omawianej pracy wskazuje już sam fakt, że jest to jedyna w Polsce rozprawa o charakterze podręcznikowym. Chociaż sama w sobie nie zajmuje się zagadnieniami życia wewnętrznego, to jednak z całą pewnością można stwierdzić, że na jej podstawie możliwe jest rozwinięcie wielu treści ascetycznych i mistycznych.

Czytelnik polski pewne dane związane z dogmatycznym spojrzeniem na sakrament Eucharystii może znaleźć w książce ks. I. Różyckiego *Podstawy sakramentologii*¹¹ oraz w pracy o. S. Napiórkowskiego *Z Chrystusem w znakach*¹². Obie wyżej wymienione pozycje zajmują się sakramentami w ogólności, a zagadnienia eucharystyczne widziane są przez pryzmat wszystkich siedmiu sakramentów.

O. R. Kostecki napisał dwa artykuły traktujące o Eucharystii z wyraźną wrażliwością dogmatyczną. Pierwszym z nich jest *Obecność Chrystusa w Eucharystii w świetle Encykliki Pawła VI *Mysterium Fidei**¹³. Autor, opierając się na dokumencie cytowanym w tytule, wymienia różne sposoby obecności Boga – Człowieka w Kościele, ze szczególnym podkreśleniem obecności eucharystycznej. Drugim natomiast artykułem tegoż autora jest *W jaki sposób Eucharystia gładzi grzechy lekkie*¹⁴. Polski dominikanin ukazuje w nim Najświętszy Sakrament przede wszystkim jako przyczynę łaski uświęcającej.

Dogmatyczną interpretacją Ofiary Chrystusa zajął się ks. W. Granat w rozprawie pt. *Msza święta jako Ofiara Kościoła*¹⁵. Została w niej ukazana wartość ludzkiej ofiary w kontekście Ofiary jedyne go Arcykapłana – Jezusa Chrystusa.

Natura Eucharystii w odniesieniu do skuteczności Najświętszej Ofiary, to temat artykułu ks. J. Rostworowskiego pt. *Krzyż i ołtarz. Kilka myśli o naturze i skuteczności Najświętszej Ofiary*¹⁶.

Popularna dzisiaj myśl ukazująca rzeczywistości teologiczne w perspektywie kosmicznej znalazła również swoje reminiscencje na terenie prawdy o Eucharystii. Sakrament ten przedstawiony jest tutaj jako zasadniczy fundament dla jedności już nie tylko ludzi, ale także całego wszechświata. Pro-

¹¹ I. Różycki, *Podstawy sakramentologii*. Kraków 1970.

¹² S. Napiórkowski, *Z Chrystusem w znakach*. Lublin 1984.

¹³ R. Kostecki, *Obecność Chrystusa w Eucharystii w świetle Encykliki Pawła VI *Mysterium Fidei**. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 20: 1967, s. 32-39.

¹⁴ Tenże, *W jaki sposób Eucharystia gładzi grzechy lekkie*. Tamże, 13: 1960, s. 321-330; zob. W. Granat, *Msza św. jako Ofiara Kościoła*. Tamże. 2: 1949, s. 411-440.

¹⁵ W. Granat, *Msza święta jako Ofiara Kościoła*. Tamże. 2: 1949, s. 411-440.

¹⁶ J. Rostworowski, *Krzyż i ołtarz. Kilka myśli o naturze i skuteczności Najświętszej Ofiary*. Przegląd Powszechny. 2: 1952, s. 77-90.

blematykę tę porusza ks. J. Ernst w artykule pt. *Znaczenie Eucharystycznego Ciała dla jedności Kościoła i kosmosu*¹⁷. Praca ta uzasadnia tezę, że Kościół, a wraz z nim i Eucharystia, posiadają i spełniają ogromną rolę w uniwersalnym porządku wszechświata. Podobnie i w artykule ks. R. Rogowskiego – *Kosmiczny wymiar Eucharystii*¹⁸ spotykamy tę samą myśl. Tematykę bliską powyższej odnajdujemy również w szkicu pióra ks. J. Kulisza omawiającym myśl Teilharda de Chardin¹⁹. Autor stwierdza, iż w Eucharystii, podobnie jak we Wcieleniu Chrystusa, cały porządek natury osiąga swoje apogeum i szczyt rozwoju.

Ciało i Krew Pańską, jako sakrament budowania jedności między Bogiem i ludźmi oraz między wspólnotą osób, omawia ks. W. Hanc w artykule *Eucharystia sakramentem chrześcijańskiej jedności*²⁰.

Dogmatyczne zagadnienie rzeczywistego przebywania Boga-Człowieka pod postaciami chleba i wina przedstawia ks. F. Wetter w opracowaniu *Eucharystyczna obecność Chrystusa*²¹, gdzie podkreślono moment prawdziwej obecności i realnego spotkania Syna Bożego z osobą ludzką w akcie Komunii św.

Natomiast sprawa antropologii w perspektywach eucharystycznych zostaje omówiona w artykule ks. bpa E. Ozorowskiego *Problematyka człowieka w nauce o sakramencie Eucharystii*²². Ponieważ w pracy tej rozwijana jest myśl dotycząca problemów ludzkich, dlatego poczynione spostrzeżenia mogą być wykorzystane w rozmyślaniach ascetyczno-mistycznych.

Eschatologiczną treść eucharystyczną w kontekście myśli Kościoła dostrzegamy w artykule napisanym przez ks. A.L. Szafrąńskiego²³, w którym autor zagadnienia Komunii św. przedstawia w ramach eschatologii i eklezjologii.

Nauczanie Soboru Watykańskiego II w wymiarze dogmatyczno-liturgicznym podjął ks. J. Szymusiak²⁴, który przedstawia Kościół jako Misterium, jednocześnie przeprowadził teologiczne rozważania o zgromadzeniu eucharystycznym.

Analizą i komentarzami wywodów Jana Pawła II dotyczących treści eucharystycznych zajął się ks. W. Świerżawski w artykule „*Eucharystia i Pokuta*

¹⁷ J. Ernst, *Znaczenie Eucharystycznego Ciała dla jedności Kościoła i kosmosu*. Concilium 4: 1968, s. 583-589.

¹⁸ R. Rogowski, *Kosmiczny wymiar Eucharystyki*. Ateneum Kapłańskie. 94: 1980, s. 41-61.

¹⁹ J. Kulisz, *Eucharystia sakramentem Wcielenia w ujęciu Teilharda de Chardin*. Collectanea Theologica. 48: 1978, s. 69-77.

²⁰ W. Hanc, *Eucharystia sakramentem chrześcijańskiej jedności*. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. 21: 1974, z. 6, s. 59-79.

²¹ F. Wetter, *Eucharystyczna obecność Chrystusa*. Ateneum Kapłańskie. 78: 1972, s. 30-49.

²² E. Ozorowski, *Problematyka człowieka w nauce o sakramencie Eucharystii*. Collectanea Theologica. 44: 1974, s. 19-25.

²³ A.L. Szafrąński, *Paschalny, eschatologiczny i eklezjalny charakter Komunii świętej*. Collectanea Theologica. 41: 1971, s. 5-24.

²⁴ J. Szymusiak, *Zgromadzenie Eucharystyczne wyrazem Misterium Kościoła*. W: *Kościół w świetle Soboru*. Poznań 1968, s. 97-143.

w *misterium odkupienia*²⁵. Wskazał w nim na chrystocentryzm Najświętszej Ofiary, a także na silne jej powiązanie z sakramentem Pokuty. Również ks. A.L. Szafranski napisał komentarz poświęcony encyklice Jana Pawła II *Dives in misericordia* pt. *Milosierdzie Boże w tajemnicy paschalnej Chrystusa*²⁶. Jeden z punktów omawia Eucharystię jako naszą sakramentalną Paschę.

Próbę ukazania dogmatu eucharystycznego we współczesnej interpretacji teologicznej przedstawił ks. bp B. Pylak²⁷, ukazując nowe trendy w odczytywaniu rzeczywistości Najświętszego Sakramentu. Artykuł jego stanowi ważny przyczynek do zorientowania się we współczesnych poszukiwaniach na gruncie teologii co do interpretacji i nauki dotyczącej Eucharystii.

Ważne dla literatury teologicznej jest stwierdzenie, że chociaż w niewielkiej ilości, to jednak istnieją prace na temat ekumenicznej myśli eucharystycznej²⁸. Świadczy to o pewnej trosce teologów-katolików, przejawiającej się w dążeniach – z jednej strony – do zachowania czystości doktryny i uszanowania dla prawdy, z drugiej zaś, do jak najrychlejszego włączenia niekatolików w tajemnice Ofiary Eucharystycznej.

Bardzo skromnie prezentuje się teologiczna myśl moralna poświęcona zagadnieniom Eucharystii. Właściwie istnieje tylko jedno dzieło sensu stricto traktujące o tej problematyce, a jest nim traktat teologiczno-moralny ks. S. Hueta²⁹. Autor zajmuje się w nim prawdami dogmatycznymi w naświetleniu moralnym. Na początku rozważa pojęcie, naturę i fakt ustanowienia Eucharystii. Następnie mówi o materii i formie tegoż Sakramentu, by w dalszej kolejności wyjaśnić jego skutki. Również, podobnie jak w traktatach dogmatycznych, omawia przymioty i obecność szafarza Eucharystii jako podmiotu. Swoją uwagę kieruje także na wyjaśnienie obowiązku przyjmowania Komunii św. oraz zajmuje się zagadnieniem częstego przystępowania do niej. Na dużą uwagę ze strony teologii duchowości zasługuje paragraf traktujący o psychoterapii w natręctwach psychicznych w odniesieniu do Eucharystii. Po tych zagadnieniach S. Huet rozważa Najświętszy Sakrament od strony Ofiary. Porusza takie

²⁵ W. Świerżawski, *Eucharystia i Pokuta w misterium odkupienia*. W: *Redemptor hominis. Tekst i komentarz*. Kraków 1980, s. 180-190.

²⁶ A.L. Szafranski, *Milosierdzie Boże w tajemnicy paschalnej Chrystusa*. W: *Dives in misericordia*. Tekst i komentarz. Lublin 1983, s. 117-140.

²⁷ B. Pylak, *Dogmat Eucharystii w nowej interpretacji teologicznej*. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*. 19: 1972, z. 2, s. 31-43.

²⁸ S.C. Napiórkowski, *Eucharystia w doktrynalnym dialogu katolicko-protestanckim*. *Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych, Kronika Towarzystwa Naukowego KUL*. 25: 1976, s. 31-38; T. Wyszomirski, *Teologiczny wymiar kultu Eucharystki w perspektywie prawosławia*. *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*. 7: 1977, z. 1-2, s. 31-41; A. Skowronek, *Próby współczesnego ożywienia wiary eucharystycznej*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 21: 1968, s. 351-360.

²⁹ S. Huet, *Eucharystia. Traktat teologiczno-moralny*. Warszawa 1956.

problemy, jak natura i skutki Mszy św., jej skuteczność, aplikacja jej owoców, obowiązek odprawiania oraz warunki godnego jej sprawowania. Na koniec zostają omówione szczegółowe przepisy liturgiczne obowiązujące przy odprawianiu Mszy św. Mankamentem powyższego dzieła jest to, że zostało napisane jeszcze przed Soborem Watykańskim II, jednak całościowe ujęcie problemów decyduje o niebywałej wartości tej pracy. Oprócz tego można odczuć wielką duchową wrażliwość autora – teologa moralisty.

Artykułem nawiązującym do teologicznej myśli moralnej jest *Uczestnictwo w Eucharystii a czystość sumienia* ks. F. Bargiełły³⁰. W opracowaniu tym podkreśla się konieczność stanu łaski uświęcającej podczas przyjmowania Komunii św., jak również akcentuje się związek z sakramentem Pokuty.

Pewnymi nośnikami treści z obszaru duchowości chrześcijańskiej są dwa wywody liturgisty ks. B. Nadolskiego. Pierwszy z nich – *Kontynuacja Mszy św. w życiu*³¹ – jest próbą ukazania związku Mszy św., a w niej szczególnie Komunii św., z chrześcijańskim życiem codziennym. Drugi natomiast – *W stronę pobożności eucharystycznej*³² – zwraca uwagę na fakt, że centrum chrześcijaństwa nie stanowi nauka, ale Chrystusowy czyn zbawczy, który uobecnia się w Najświętszej Ofierze. Autor w artykule tym wskazuje na pewne momenty krytyczne, które powinny być urealniane i kształtowane w życiu moralnym naśladowcy Jezusa. Zarówno pierwsza, jak i druga z wyżej wymienionych prac, przy rozwijaniu swoich zasadniczych myśli nawiązują także do pewnych refleksji życia wewnętrznego.

Teologia biblijna, poruszając zagadnienia rzeczywistości Eucharystii, koncentruje swoją uwagę głównie na przedstawieniu tegoż sakramentu w perspektywie Nowego Testamentu. Pozycją traktującą o biblijnej teologii Przymierza, w której spotykamy paragraf poświęcony Eucharystii jako pamiętce Nowego Przymierza, jest dzieło benedyktyna o. A. Jankowskiego³³. Autor w tej pracy ukazuje związek Eucharystii z Paschą żydowską, jednocześnie wyjaśniając „misterium przejścia”. Właśnie w „Dziękczynieniu” realizuje się w sposób najpełniejszy wyjście z grzechu i wejście w rzeczywistość Chrystusowego od-

³⁰ F. Bargiełły, *Uczestnictwo w Eucharystii a czystość sumienia*. Homo Dei. 44: 1975, z. 4, s. 251-258.

³¹ B. Nadolski, *Kontynuacja Mszy św. w życiu*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 22: 1969, s. 262-266.

³² Tenże: *W stronę pobożności eucharystycznej*. W: *W nurcie zagadnień posoborowych*. T. 14. Warszawa 1981. s. 89-103.

³³ A. Jankowski, *Biblijna teologia Przymierza*. Katowice 1985; zob. M. Czajkowski, *Cała nowość Eucharystii*. Więź. 6: 1984, z. 308, s. 52-56; tenże: *Sakrament Wielkiego Czwartku*. W drodze. 4: 1985, s. 4-8; E. Lipiński, *Ostatnia uczta paschalna Starego Przymierza*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 11: 1958, s. 480-488; J. Łach, *Ostatnia Wieczerza we współczesnej problematyce religijnej*. Tamże. 12: 1959, s. 138-145; W. Świerczawski, *Sprawowanie Eucharystii jako anamneza ofiary Przymierza*. Analacta Cracoviensi. 10: 1978, s. 273-308.

kupienia i zbawienia. Podobne ujęcie znajdujemy w artykule ks. R. Bartnickiego – *Pascha żydowska a chrześcijańska Ofiara Eucharystyczna*³⁴.

Eucharystię jako sakrament Nowego Przymierza omawia ks. M. Maliński³⁵. Chrystus jako Arcykapłan i Żertwa Ofiarna – to problematyka pracy ks. J. Szlaga³⁶, w której autor ukazuje status Syna Bożego w ukształtowaniu się rzeczywistości Nowego Przymierza.

Ulubionym tematem biblijnym poruszającym zagadnienie eucharystyczne jest rozpatrywanie relacji pomiędzy Ostatnią Wieczerzą a Eucharystią³⁷. Artykułem, który rzuca pewne światło na Sakrament Ciała i Krwi Pańskiej w kontekście teologii Starego i Nowego Przymierza, jest biblijny przyczynek pt. *Rola krwi w Starym Testamencie* ks. R. Rumianka³⁸. Ks. J. Kudasiwicz zaś zajął się przedstawieniem elementów eklezjalnych w tekstach ustanowienia Eucharystii. Jego praca z punktu widzenia biblijnego ukazuje nierozzerwalny związek Najświętszej Ofiary z Kościołem³⁹. Natomiast jeśli chodzi w ogóle o problem przekazów biblijnych dotyczących interesującego nas zagadnienia, to istnieje praca temu poświęcona pióra ks. bpa K. Romaniuka⁴⁰. W niej znajdujemy wyszczególnienie oraz krytyczne omówienie biblijnych tekstów eucharystycznych. Również literatura okresu międzytestamentalnego jest reprezentowana w niniejszym bloku tematycznym poprzez ukazanie relacji i porównania uczy Zrzeszenia z Qumran z Ostatnią Wieczerzą⁴¹.

Najwięcej opracowań dotyczących omawianego zagadnienia znajdujemy na rynku wydawniczym w dziedzinie teologii liturgii. Wydaje się, że dla rozwoju tej literatury duże znaczenie miała sama odnowa liturgiczna, dokonująca się w ramach Ruchu Odnowy Liturgicznej, jak również Sobór Watykański II. Spośród wielu prac o charakterze teologiczno-liturgicznym

³⁴ R. Bartnicki, *Pascha żydowska a chrześcijańska Ofiara Eucharystyczna*. *Studia Theologica Varsaviensia*. 18: 1980, nr 1, s. 97-124; zob. O. Berranger, *Arcykapłańska modlitwa*. *Communio*. 5: 1985, s. 54-59; A. Klawek, *Kafarnaum a Najświętszy Sakrament*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 21: 1968, s. 369-373.

³⁵ M. Maliński, *Eucharystia sakrament Nowego Przymierza*. *Znak*. 23: 1971, s. 1033-1056.

³⁶ J. Szlaga, *Żertwa Chrystusa – arcykapłana Nowego Przymierza*. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*. 24: 1977, z. 1, s. 67-77.

³⁷ E. Lipiński, *Ostatnia uczta paschalna Starego Przymierza*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 11: 1958, s. 480-488; J. Łach, *Ostatnia Wieczerza we współczesnej problematyce religijnej*. Tamże. 12: 1959, s. 138-145; M. Czajkowski, *Sakrament Wielkiego Czwartku*. *W drodze*. 4: 1985, s. 4-8; tenże: *Cała nowość Eucharystii*. *Więź*. 6: 1984, nr 271, s. 52-56.

³⁸ R. Rumianek, *Rola krwi w Starym Testamencie*. *Studia Theologica Varsaviensia*. 23: 1985, nr 1, s. 77-83.

³⁹ J. Kudasiwicz, *Elementy eklezjalne w tekstach ustanowienia Eucharystii*. *Studia Theologica Varsaviensia*. 18: 1980, nr 2, s. 29-48

⁴⁰ K. Romaniuk, *Eucharystia w przekazach biblijnych*. Warszawa 1986.

⁴¹ J. Łach, *Uczta Zrzeszenia z Qumran a Ostatnia Wieczerza*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 11: 1958, s. 489-497.

na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza dwie, które kompleksowo ujmują tematykę eucharystyczną. Pierwszą z nich jest dzieło ks. A.L. Szafrąńskiego *Teologia liturgii eucharystycznej*⁴². Autor wychodzi od omówienia samego pojęcia liturgii, następnie wyjaśnia rzeczywistość liturgiczną jako aktualizację Nowego Przymierza. Z punktu widzenia teologii duchowości ciekawy jest rozdział mówiący o liturgii jako personalnym spotkaniu z Bogiem przez Chrystusa w Duchu Świętym. W dalszej części pracy autor uwagę swoją koncentruje na różnych sposobach obecności Syna Bożego. Następnie omawia problematykę Mszy świętej, kult Najświętszego Sakramentu oraz cele różnorakiego bytowania na ziemi Boga – Człowieka. Drugą ze wspomnianych prac jest rozprawa ks. W. Świerzawskiego pt. *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*⁴³. Na początku autor zajmuje się przede wszystkim ukazaniem relacji pomiędzy Eucharystią a Mszą świętą. W części drugiej rozważa Eucharystię jako szczyt życia chrześcijańskiego, jednocześnie podkreślając jej współzależność względem Kościoła. Oba wyżej wymienione dzieła spoglądają na Sakrament Eucharystii jako na wielkie Misterium i centrum życia liturgiczno-ascetycznego.

Przeglądając teologiczno-liturgiczną literaturę omawiającą interesującą nas problematykę można zauważyć, że autorzy przeważnie koncentrują swoją myśl na Eucharystii widzianej w kontekście Mszy św.⁴⁴. Niektóre z artykułów o charakterze liturgicznym wyjaśniają sprawę symbolu w Eucharystki⁴⁵. Spotykamy też prace, w których zawarte są dociekania

⁴² A. Szafrąński, *Teologia liturgii eucharystycznej*. Lublin 1974.

⁴³ W. Świerzawski, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*. Kraków 1983; zob. W. Danielski, *Sprawowanie „Pamiętki Pana” we wspólnocie Ludu Bożego*. *Collectanea Theologica*. 38: 1968, s. 5-20; R. Michałek, *Ważniejsze przepisy zawarte w instrukcji św. Kongregacji obrzędów o kulcie tajemnicy eucharystycznej z dn. 25 V 1967*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 21: 1968, s. 108-114.

⁴⁴ B. Nadolski, *Ukochać Mszę świętą*. Poznań 1982; tenże: *Przygotowanie darów ofiarnych – wspólnotą miłości braterskiej*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 19: 1966, s. 182-188; B. Lewandowski, *Aspekty teologiczne odnowy Mszy świętej*. *Ateneum Kapłańskie*. 74: 1970, s. 117-124; W. Spikowski, *Uaktywnienie uczestnictwa wiernych we Mszy świętej*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, 3: 1955, s. 324-340; tenże: *Liturgia Mszy świętej. O doskonałym uczestnictwie we Mszy świętej*. Poznań 1960; J. Buxakowski, *Vaticanium II o teologii czynnego uczestnictwa we Mszy świętej*. *Ateneum Kapłańskie*. 69: 1966, s. 342-355; A.L. Szafrąński, *Komunia jako pełnia uczestnictwa we Mszy świętej*. *Collectanea Theologica*. 38: 1968, s. 21-39; W. Danielski, *Sprawowanie „Pamiętki Pana” we wspólnocie Ludu Bożego*. *Tamże*. 38: 1968, s. 5-20; W. Schenk, *Liturgia, liturgia, kult*. W: *Wprowadzenie do liturgii*. Poznań 1967, s. 9-81; R. Zicłasko, *Parafia jako zgromadzenie liturgiczne*. *Studia Theologica Varsaviensia*. 26: 1968 nr 2, s. 75-105; tenże: *Autentyczne zgromadzenie liturgiczne*. *Collectanea Theologica*. 39: 1969, s. 96-99; tenże: *Msza święta i uczestnictwo w niej w świetle dzisiejszej teologii*. *Homo Dei*. 35: 1965, s. 105-113.

⁴⁵ W. Świerzawski, *Eucharystia jako rzeczywistość i symbol*. *Analecta Cracoviensia*. 9: 1977, s. 291-310; F. Gryglewicz, *Chleb, wino i Eucharystia w symbolice Nowego Testamentu*. Poznań 1968; J. Buxakowski, *O aktualizację teologii wspólnoty*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 12: 1959, s. 146-160.

dotyczące liturgicznych aspektów ofiary i współofiary podczas sprawowania Mszy św.⁴⁶. Kult Chrystusa w Sakramencie Ołtarza z punktu widzenia liturgicznego został opisany w artykule *Teologiczne zasady kształtowania kultu eucharystycznego*, autorstwa ks. R. Zielasko⁴⁷. Ciekawymi pod względem duchowego ujęcia sprawy są rozważania ks. B. Nadolskiego⁴⁸, w których autor ukazuje reminiscencje liturgii w życiu chrześcijańskiej rodziny.

Z zakresu teologii pastoralnej w literaturze traktującej o zagadnieniach Eucharystii posiadamy dwie interesujące prace. Pierwsza jest dziełem zbiorowym⁴⁹. Od strony pastoralno-duszpasterskiej ujmuje ona takie zagadnienia, jak wewnętrzne uczestnictwo we Mszy świętej, teologię mszalnej liturgii słowa, homilię według wskazań posoborowych oraz uroczystość I Komunii św. jako problem katechetyczny. Drugie dzieło pt. *Eucharystia w życiu chrześcijańskim*⁵⁰ zostało napisane przez autora – ks. R. Raka i zawiera syntetyczne studium teologiczno-pastoralne traktujące o podstawowych sprawach związanych z Najświętszym Sakramentem. Studium to jednocześnie wiele uwagi poświęca sprawom związanym z duchowym przeżywaniem rzeczywistości eucharystycznej.

W naszym przeglądzie literatury należy odnotować fakt, że coraz częściej pojawiają się prace z teorii katechezy i wychowania, w których autorzy uwagę swoją koncentrują na pedagogicznej i dydaktycznej działalności w przybliżaniu prawdy o tajemnicy Eucharystii⁵¹. Na pierwszym miejscu znajduje się tutaj dzieło zbiorowe pt. *Pascha nostrum. Wieczera Pańska w życiu wspólnoty wier-*

⁴⁶ W. Świerżawski, *Sprawowanie Eucharystii jako anamneza ofiary Przymierza*. *Analecta Cracoviensia*. 10: 1978, s. 273-308; J. Grzeškowiak, *Istota współofiary wiernych w Eucharystii*. *Ateneum Kapłańskie*. 78: 1972, s. 314-329; tenże: *Z problematyki skuteczności Ofiary Eucharystycznej*. *Poznańskie Studia Teologiczne*. 3: 1972, s. 111-138; J. Buxakowski, *O aktualizację teologii współofiary*. *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. 12: 1959, s. 146-160.

⁴⁷ R. Zielasko, *Teologiczne zasady kształtowania kultu eucharystycznego*. *Collectanea Theologica*. 38: 1968, s. 45-56.

⁴⁸ B. Nadolski, *Odnowa liturgii a rodzina*. *Ateneum Kapłańskie*. 78: 1972, s. 470-481.

⁴⁹ *Eucharystia w duszpasterstwie*, pr. zb. pod red. A.L. Szafrąńskiego. Lublin 1977.

⁵⁰ R. Rak, *Eucharystia w życiu chrześcijańskim*. Katowice 1984; zob. R. Zielasko, *Misterium Eucharystii w nauczaniu*. *Homo Dei*. 39: 1970, s. 95-101; E. Wajszczak, *Wartości wychowawcze uczestnictwa w tajemnicy Eucharystii*. *Ateneum Kapłańskie*. 78: 1972, s. 116-173.

⁵¹ B. Jabłońska, *Pierwsza Komunia – o co w niej chodzi*. *Katecheta*. 14: 1970, s. 202-210; *Mały Katechizm. Przygotowanie do pierwszego pełnego uczestnictwa we Mszy świętej i sakramentu pokuty*. Katowice 1971; *Zostań z nami Panie. Wprowadzenie do udziału we Mszy świętej*, pr. zb. pod red. M. Finka. Poznań 1971; M. Fink, *Msza święta – główny temat przygotowania do pierwszej Komunii*. *Katecheta*. 15: 1971, s. 6-13; M. Miserowska, *Pogłębienie życia eucharystycznego po pierwszej Komunii świętej*. *Katecheta*. 4: 1960, s. 51-55.

nych⁵². Zawiera ono szereg ciekawych uwag, które pozwalają na poszerzenie spojrzenia w dziedzinie katechetycznej pracy wychowawczej. Jeśli chodzi o problematykę duchową, to można wyodrębnić pewne rozprawy stojące na pograniczu liturgiki i wychowania, które w perspektywie teologii liturgii podejmują pewną myśl ascetyczną⁵³.

Jak już wspomniano, współczesna polska teologia duchowości nie może wykazać się poważniejszym dorobkiem naukowym w dziedzinie opracowań o Eucharystii. W wielu miejscach mówi o niej marginesowo – najczęściej przy okazji omawiania innych sakramentów. Potwierdzeniem tego może być fakt, że nie poświęcono jej odrębnego dzieła sensu stricto, poza jedynym wyjątkiem, który stanowi praca o. R. Kosteckiego pt. *Ten, Który Jest i Jego dzieło*⁵⁴. Drugi tom tej rozprawy traktuje właśnie o Eucharystii. Autor zajmuje się w nim podstawowymi treściami, składającymi się na problematykę dogmatu eucharystycznego, rozwijając je w perspektywie życia wewnętrznego. Cała praca ma charakter refleksji. W pierwszym rzędzie o. Kostecki rozważa Sakrament Ciała i Krwi pańskiej w odniesieniu do Przymierza. Podkreśla tutaj, że Eucharystia jest darem Bożej miłości i miłosierdzia, jak również zwraca uwagę na rzeczywistość ofiary. Następnie myśl autora koncentruje się wokół zagadnień sakramentalnych, które pomagają mu uwydatnić, iż Eucharystia stanowi największy i najświętszy ze wszystkich sakramentów, ponieważ w sposób zasadniczy i pełny przyczynia się do rozwoju łaski uświęcającej w duszy ludzkiej. W dalszej części pracy omówiona zostaje problematyka związana z Mszą św., gdzie autor

⁵² *Pascha nostrum. Wieczera Pańska w życiu wspólnoty wiernych*, pr. zb. pod red. J. Charytańskiego. Poznań 1973; zob. J. Buxakowski, *Vaticanium II o teologii czynnego uczestnictwa we Mszy świętej*. Atencum Kapłańskie. 69: 1966, s. 342-355; R. Zielasko, *Autentyczne zgromadzenie liturgiczne*. Colectanea Theologica. 39: 1969, s. 96-99; tenże: *Parafia jako zgromadzenie liturgiczne*. Studia Theologica Varsaviensia. 26: 1968, nr 2, s. 75-105; tenże: *Msza święta i uczestnictwo w niej w świetle dzisiejszej teologii*. Homo Dei. 35: 1965, s. 105-113; L. Myczelski, *Modlitwy Ostatniej Wieczery i ich wpływ na powstanie modlitw eucharystycznych Kościoła*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 21: 1968, s. 345-351; B. Nadolski, *Przygotowanie darów ofiarnych – wspólnotą miłości braterskiej*. Tamże. 19: 1966, s. 182-188; tenże: *Ukochać Mszę świętą*. Poznań 1982; W. Schenk, *Liturgia sakramentów świętych*. Lublin 1962, t. 1, s. 90-123; T. Sitkowski, *Udzielanie Komunii świętej podczas Mszy świętej i poza Mszą świętą*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 1: 1949, s. 344-347; tenże: *Liturgia Mszy świętej. O doskonałym uczestnictwie we Mszy świętej*. Poznań 1960; tenże: *Uaktywnienie uczestnictwa wiernych we Mszy świętej*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 3: 1955, s. 323-340; W. Świerczawski, *Eucharystia jako źródło i szczyt duchowości pracy*. Communio. 2: 1984, s. 91-111; tenże: *Dialektyczny dynamizm sakramentów pokuty i eucharystii*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 29: 1976, s. 106-116.

⁵³ R. Zielasko, *Misterium Eucharystii w nauczaniu*. Homo Dei. 39: 1970, s. 95-101; E. Wajszczak, *Wartości wychowawcze uczestnictwa w tajemnicy Eucharystii*. Atencum Kapłańskie. 78: 1972, s. 116-173; A. Fedorowicz, *Msza święta wychowuje chrześcijan*. Znak. 14: 1962, s. 1655-1659; A.L. Szafrąński, *Liturgia i jej znaczenie wychowawcze*. Lublin 1958.

⁵⁴ R. Kostecki, *Ten, Który Jest i Jego dzieło*. T. 1-2. Kraków 1973.

podejmuje następujące tematy: Eucharystia w myśli Bożej, ustanowienie jej, rzeczywistość obecności Chrystusa pod konsekrowanymi Postaciami oraz sposób uobecnienia Pana. Oddziaływanie Ofiary Krzyżowej na ludzkość – to następne przedstawione zagadnienie. Z tej dziedziny zostały omówione problemy: Eucharystia jako Ofiara Kościoła oraz jej cele i owoce. Po tym bloku tematycznym autor zajmuje się Komunią św. jako pokarmem. Przy tej okazji o. Kosteczki akcentuje, że pożywienia potrzebują żyjący, co pozwala mu na wnioskowanie, że Eucharystia nierozzerwalnie związana jest z nowym życiem. Sakrament Ołtarza w perspektywie owego nowego istnienia jawi się jako Święta Uczta, która jednoczy ze sobą wszystkich spożywających. Dalsza refleksja traktuje o skutkach Eucharystii, gdzie przede wszystkim autor podkreśla pogłębienie i utrwalenie łaski uświęcającej, gładzenie grzechów oraz wszczęcie w duszę zadatku przyszłej Chwały. Teolog dominikański ujmując Sakrament Ciała i Krwi Pańskiej w wymiarze społecznym. Końcowa partia dzieła zajmuje się relacją pomiędzy Eucharystią a kapłaństwem, kultem Najświętszego Sakramentu oraz związkiem między nim a Bogurodzą. Całość omówionej pracy odznacza się nastawieniem ascetycznym, koncentrującym się przede wszystkim na ukazaniu prawd, które mogą stanowić pomoc w przyjmowaniu łaski przez tych, którzy spożywają Ciało Pańskie.

Podobne ześrodkowanie uwagi na zagadnieniach dotyczących łaski uświęcającej w ascetycznym ujęciu Komunii św. spotykamy w „dodatku” do rozdziału III książki ks. A. Żychlińskiego – *Teologia życia wewnętrznego*⁵⁵ – zatytułowanym *Postęp duszy przez żarliwą miłość właściwym owocem Komunii św.* Autor tej pracy uwarściwia czytelnika na fakt, że Eucharystia jest sakramentem, który w sposób szczególny prowadzi do wzrostu i pogłębienia życia nadprzyrodzonego. Jednocześnie proces ten powoduje coraz ściślejsze zjednoczenie z Chrystusem jako Głową Ciała Mistycznego, to jest Kościoła. Komunia św., udzielając łaski sakramentalnej, tym samym roznieca w człowieku miłość i pobudza do żarliwego aktu oddania się Bogu. autor podkreśla nawet, że poprzez Eucharystię dusza w sposób mistyczny przemienia się w Chrystusa. Ta metamorfoza i jedność z Nim dokonuje się tym pełniej, im bardziej człowiek korzysta z łaski udzielonej w tym sakramencie i o ile pozwoli się przeniknąć mocy wypływającej z niego. A. Żychliński w dalszej kolejności akcentuje, że z tego podstawowego skutku Komunii św., jakim jest dar łaski uświęcającej, wynikają również i dalsze owoce, do których zalicza ochronę przed ciężkim upadkiem, oczyszczenie z win powszednich i radość duchową. Następnie – do końca już – autor rozważa wzrost cnoty miłości poprzez żarliwe przystępowanie do Sakramentu Ołtarza.

⁵⁵ A. Żychliński, *Teologia życia wewnętrznego*. Kielce 1947; zob. Tenże: W: *Rozważania filozoficzno-teologiczne*. Poznań 1959, s. 293-491; J. Pietraszko, *Rozważania*. Kraków 1972.

Kolejną pracą, w której spotykamy ascetyczną myśl eucharystyczną, jest zbiór homilii ks. A. Fedorowicza, wydanych pośmiertnie w książce *Rozważania i myśli*⁵⁶. W jednej części tej książki autor przedstawia Eucharystię jako centrum życia chrześcijańskiego. Podkreśla, iż stanowi ona najważniejszą sprawę dla każdego chrześcijanina bez wyjątku, ponieważ jest źródłem życia i działalności całego Kościoła, a tym samym i poszczególnych jego członków. Rozpatruje rolę Najświętszego Sakramentu w życiu każdego chrześcijanina, następnie w życiu chrześcijanina stanu świeckiego, w życiu rodzinnym, zakonnym, kapłańskim, a także czyni szereg uwag dotyczących Eucharystii jako ośrodka Kultu. Co do miejsca Komunii św. w życiu osoby świeckiej, A. Fedorowicz uzmysławia, że właśnie w pełnym uczestnictwie we Mszy św. chrześcijanin – laik uczy się przynależności do Ludu Bożego, który jest Ludem Nowego Przymierza z Bogiem i ludem obmytym we krwi Jezusa Chrystusa. W rodzinie Eucharystia – jak podkreśla autor – jednoczy wszystkich członków poprzez wprowadzenie ich z wewnętrznego odosobnienia i egoizmu, pozwalając jednocześnie dostrzegać problemy i cierpienia drugiego człowieka. Jeżeli chodzi o życie zakonne, A. Fedorowicz czyni ciekawe spostrzeżenie, że w stosunku do Eucharystii nie istnieje istotna różnica pomiędzy chrześcijaninem świeckim a osobą zakonną. Zastanawiając się nad kapłaństwem, autor zwraca uwagę na fakt, że Ofiara Chrystusa stanowi źródło nadprzyrodzonego życia kapłanów. Podkreśla przede wszystkim doniosłość i znaczenie wyrzeczenia się siebie, gdyż właśnie posługa kapłańska ma być tą częścią w Kościele, która najpełniej wiąże się ze służbą i poświęceniem. Ten krótki paragraf poświęcony Eucharystii w sposób bardzo przejrzysty pozwala zobaczyć jedność wszystkich stanów w świetle Sakramentu Ołtarza, z jednoczesnym ukazaniem specyfiki i odrębnego charakteru każdego z nich.

Eucharystią od strony teologii duchowości zajął również o. J. Bar w X rozdziale swojej książki pt. *Droga rad ewangelicznych*⁵⁷. Autor podejmuje w nim takie tematy, jak Msza św., uczestniczenie w niej, Komunia św. i jej skutki, dziękczynienie po niej, komunikowanie duchowe, kult i nawiedzenie Najświętszego Sakramentu. We fragmentach o charakterze wybitnie ascetycznym autor z dużym naciskiem podkreśla, że uczestnictwo w Eucharystii powinno być jak najbardziej wewnętrzne, powinno temu towarzyszyć pobożne skupienie i gorące uczucie miłości. Takie przeżycie staje się tym owocniejsze im bardziej uwaga wewnętrzna chrześcijanina łączy się z udziałem zewnętrznym, do czego najlepszym środkiem jest modlitwa i śpiew. O. J. Bar akcentuje także, iż pełne uczestnictwo w Sakramencie Ciała i Krwi Pańskiej wymaga postawy gotowości na składanie z siebie ofiary. Aby owocniej przystępować do Stołu Chleba, trzeba wzbudzić akty kierujące duszę do Boga. Autor omawia niektóre z nich: akt głębokiej

⁵⁶ A. Fedorowicz, *Rozważania i myśli*. Poznań 1971.

⁵⁷ J. Bar, *Droga rad ewangelicznych*. Warszawa 1978.

adoracji, uwielbienia i dziękczynienia, akt miłości, pragnienia, gotowości na ofiarę, akt pokory, nadziei, prośby, wdzięczności oraz akt nadprzyrodzonej intencji. Przy komunii duchowej bardzo ważne jest gorące pragnienie, którego źródłem ma być miłość doskonała. Całość myśli mówiących o Eucharystii skoncentrowana jest na tych zagadnieniach, które skierowują chrześcijanina ku coraz pełniejszemu uczestnictwu w Sakramencie Stołu Pańskiego.

Bp J. Jaroszewicz w swoich *Rozważaniach dla zakonnic*⁵⁸ kilka rozdziałów poświęca zagadnieniom Najświętszej Ofiary. W części tytułowej *Eucharystia uwielbieniem Ojca* autor próbuje ukazać, że w pobożności dotyczącej Komunii św. dominują często elementy egocentryczne. Przejawiają się one w tym, iż Sakrament Eucharystii jawi się w życiu duchowym jako okazja otrzymania skutecznych łask dla siebie, gdy tymczasem powinno dominować odniesienie do Boga, a dopiero na dalszym planie może się znaleźć wszystko, co związane jest z ludzką troską. Dlatego decydującą postawą podczas Uczty Eucharystycznej ma być uwielbienie Boga. Rozważanie *Eucharystia zaczyneń odnowy* każe spojrzeć na Najświętszy Sakrament jako na Chleb grzeszników, moc słabych i szansę uzdrowienia tego wszystkiego, co jest chore – takie odniesienie do spożywania Ciała Chrystusa usuwa nieco na dalszy plan przesadne traktowanie Eucharystii jako Chleba dla aniołów. Wezwanie do czynienia dobra, to apel płynący z samego faktu uczestnictwa w Przenajświętszej Uczcie, która jest ciągłym źródłem potężnego promieniowania dobra pośród świata tak bardzo napiętnowanego złem. Myśli te zawarte są w rozważaniu – *Czy świat wart jest Eucharystii?* Następne rozważanie nosi tytuł: *Eucharystia szkołą miłości*, a jego przedmiotem jest refleksja wzywająca wszystkich do miłości braterskiej, tak, by w pełni stać się uczniem Chrystusa. Chrześcijańska radość przy spotkaniu z Eucharystycznym Jezusem to temat ostatniego już fragmentu prezentowanej książki pt. *Radosna Eucharystia*. We wszystkich wymienionych rozważaniach autor stawia pytania dotyczące pobożności i kultu Sakramentu Ofiarza, z jednoczesną próbą właściwego naświetlenia problemu i udzielania odpowiedzi.

W pracy ks. W. Słomki pt. *Świętość na świeckiej drodze życia*⁵⁹ spotykamy omówienie spraw związanych z Eucharystią obecną w chrześcijańskiej duchowości. Zagadnienia wychowawczo-ascetyczne zostały ukazane przez autora w świetle Konstytucji o Liturgii św. Soboru Watykańskiego II. Autor podkreśla, że Ofiara Eucharystyczna rodzi Kościół, stanowiąc jednocześnie podstawę jednoczenia wszystkich ludzi. Jest ona – jak zaznacza ks. W. Słoma – najbardziej istotnym wyrazem duchowości chrześcijańskiej. Dzięki niej Chrystus czyni nas współtwórcami najdoskonalszego kultu Ojca oraz uczestnikami pojedynania całego wszechświata z Bogiem i w Bogu. Cała powyższa praca kładzie głów-

⁵⁸ J. Jaroszewicz, *Rozważania dla zakonnic*. Warszawa 1979.

⁵⁹ W. Słomka, *Świętość na świeckiej drodze życia*. Poznań 1981.

ny nacisk na ukazanie ściślej relacji, jaka zachodzi pomiędzy liturgią a życiem wewnętrznym chrześcijanina.

Eucharystyczną myślą o. Tomasza Mertona zajął się o. P. Ogórek w jednym z paragrafów swojej książki pt. *Czym jest świętość*⁶⁰. W Sakramencie Ciała i Krwi Pańskiej – jak podkreśla autor analizując poglądy Mertona – zawarte jest samo życie Chrystusa, które stanowi o całym duchowym aspekcie chrześcijaństwa. W Eucharystii są skoncentrowane wszystkie potencje konieczne do rozwoju życia nadprzyrodzonego, jak również ta przestrzeń duchowa, w której transcendentny i daleki Bóg staje się Bogiem bliskim. Uwzględniając pełne wymiary przeżycia eucharystycznego, autor wymienia: ofiarę, komunię i obecność. Przedstawiając w dalszym ciągu myśl Mertona, o. P. Ogórek twierdzi, że w przygotowaniu do przyjęcia Niebieskiego Pokarmu najważniejszym staje się żal za grzechy, który zawiera w sobie żywą relację do Boga, a tym samym jest wewnętrznym aktem odwrócenia się od zła. W pracy tej został wyakcentowany jeszcze jeden ważny moment, że Eucharystia stanowi tajemnicę miłości Jezusa do Jego uczniów, w której ukrywa się ostateczny cel spożywania Ciała Pańskiego. Obecność sakramentalna Chrystusa wywołuje w sercach wiernych potrzebę głębokiej adoracji. Albowiem w tych bowiem świętych Postaciach ukrywa się sam Bóg – Człowiek po to, aby ubogacić każdego swoją miłością.

O. A. Jankowski napisał biblijno-ascetyczną pracę, w której dwa paragrafy traktują o zagadnieniach dotyczących Najświętszej Ofiary – obok tego pojawia się również szersza problematyka eucharystyczna⁶¹. We fragmencie – *Msza święta w życiu zakonnym* o. Jankowski zwraca przede wszystkim uwagę czytelnika na konieczność przewycięzania w sobie nienawiści i urazy do braci oraz na jednoczesne staranie się o zgodę. Eucharystia bowiem prowadzi do odnowy postawy wspólnotowego zaangażowania w duchu Chrystusowym. Ofiara Mszy Świętej – to tytuł drugiego paragrafu o interesującej nas tematyce, w którym autor próbuje ukazać pewne niebezpieczeństwa w dziedzinie pobożności eucharystycznej. Jednym z nich i chyba głównym może stać się rutyna. W dalszym ciągu swojej refleksji teolog benedyktyński stwierdza, że wszystkie wysiłki ascetyczne – zwłaszcza w odniesieniu do Eucharystii – powinny prowadzić do umniejszania się człowieka, by Jezus mógł „wzrastać”.

Chrystus żywy w postaci chleba i wina (ascetyczne i teologiczne oraz filozoficzne aspekty przeżywania Eucharystii) – tak zatytułował jeden z rozdziałów M. Gogacz w swojej książce pt. *Dziesiątek różańca refleksji*⁶². W części ascetycznej tego fragmentu – bo ta głównie nas interesuje – autor zwraca uwa-

⁶⁰ P. Ogórek, *Czym jest świętość*. Kraków 1982.

⁶¹ A. Jankowski, *Ciasna brama i wąska droga*. Poznań 1984.

⁶² M. Gogacz, *Dziesiątek różańca refleksji*. Warszawa 1984; zob. J. Bochenek, *Zarys ascetyki*. Warszawa 1972; L. Bouyer, *Wprowadzenie do życia duchowego*, przeł. L. Rutowska. Warszawa 1982.

gę na to, że nasze odniesienie do Najświętszego Sakramentu winno być nacechowane miłością „zabarwioną” tęsknotą za Chrystusem, która przejawia się w modlitwie i adoracji. Takie podejście do Eucharystii zakłada jednocześnie naszą wiarę w realną obecność niewidzialnego Chrystusa oraz ożywia nadzieję na spotkanie z Nim w wieczności. Tym przeżyciom zaś powinno towarzyszyć opłakiwanie naszego grzechu, który oddziela i oddala od Boga. Interesująca wydaje się refleksja autora nad godnością życia ludzkiego widzianego poprzez pryzmat Eucharystii. Nasze odniesienie do niej niejako „zmusza” nas do afirmacji każdego człowieka bez wyjątku, ponieważ wszystkim ludziom Chrystus chce się oddać jako pokarm. Eucharystia uzmysławia nam również – pisze M. Gogacz – jak bardzo zaufał ludziom Jezus, kiedy oddaje się im nie zważając na ludzkie słabości. Główną myślą rozdziału poświęconego Eucharystii książki M. Gogacza jest próba ukazania przeżyciowych treści ascetycznych i filozoficzno-teologicznych, które mają wpływ na kształt ludzkich odniesień do Sakramentu Ołtarza.

W podręczniku do teologii życia duchowego ks. S. Witka spotykamy niewielki paragraf traktujący o zagadnieniach Eucharystii⁶³. Na wstępie autor omawia życie sakramentalne w ogólności, a w nim na pierwszym miejscu stawia relację człowieka z Eucharystycznym Jezusem. S. Witek usilnie podkreśla, że sakramenty Kościoła są siłą żywotną rozwoju duchowości człowieka, której najpełniejszym i totalnym źródłem jest właśnie Eucharystia. Niestety w omawianiu warstwy ascetycznej teologii duchowości autor ograniczył się do wyakcentowania jedynie większego zaangażowania uczestników w Mszy św., duchowej modlitwie podczas adoracji Najświętszego Sakramentu. To bardzo ogólnie potraktowanie zagadnień związanych z Eucharystią oczywiście pozostawia wiele do życzenia, jednak podręcznikowy charakter dzieła może stanowić pewnego rodzaju usprawiedliwienie.

Relacją kontemplacji i zjednoczenia z Chrystusem w sakramentalnych Postaciach zajął się ks. W. Wicher w swoim artykule *Kontemplacja i Eucharystia*⁶⁴. Powołując się na myśl Maritaina, autor podkreśla niebezpieczeństwo liturgizmu (przerostu liturgicznego), tj. zbytniego skupienia się na formach zewnętrznych rytu eucharystycznego. Formy liturgiczne – mówi Wicher – nie powinny przeszkadzać przeżywaniu tajemnic bez słów, bez dyskursywnego myślenia. Dlatego obok wyjaśniania liturgicznych gestów należy także uczyć modlitwy wewnętrznej i kontemplacji w podejściu do rzeczywistości eucharystycznej.

Role Najświętszego Sakramentu w życiu mnicha zajął się o. P. Rostworowski w artykule pt. *Mnich i Eucharystia*⁶⁵. Treści zawarte w tym szkicu chociaż

⁶³ S. Witek, *Teologia życia duchowego*. Lublin 1986.

⁶⁴ W. Wicher, *Kontemplacja i Eucharystia*. Ruch Biblijny i Liturgiczny. 21: 1968, s. 360-363.

⁶⁵ P. Rostworowski, *Mnich i Eucharystia*. W: *W nurcie zagadnień posoborowych*. T. 13. Warszawa 1981, s. 255-271.

mówią o obecności Eucharystii w życiu zakonnym, to również każdy katolik może tam znaleźć cenne uwagi dotyczące własnej drogi do świętości. P. Rostworowski, wychodząc od faktu grzechu pierworodnego, wykazuje, iż wszyscy ludzie zostali dotknięci jego „chorobą”, której skutkiem jest odejście od Boga, będącego zasadą wszelkiej jedności. Dlatego grzech pierworodny oprócz „choroby” i niemocy spowodował również rozbitcie podstawowej jedności wszystkich stworzeń ze swoim Stwórcą. W tym miejscu autor powyższego artykułu pragnie uzmysłowić czytelnikowi, że wysiłki współczesnej psychologii i parapsychologii nic nie zdziałają w zakresie leczenia ludzkiej osobowości, jeżeli stworzenie samo nie powróci do Boga. Aby człowieka umocnić na owej drodze nawrócenia Chrystus Pan pozostawił Sakrament Eucharystii, który jest skutecznym lekarstwem na przywrócenie jedności między stworzeniem a Bogiem, między człowiekiem a jego bratem, a także tej jedności, która realizuje się wewnątrz każdej osobowości ludzkiej.

Po tym przeglądzie polskiej teologicznej literatury dotyczącej Eucharystii należy stwierdzić, iż zagadnienia związane z Sakramentem Ołtarza należą do wciąż jeszcze otwartych i czekają na swoich badaczy. Szczególnie niektóre z działań teologicznych – w tym również polska teologia duchowości – domagają się wszechstronniejszego opracowania i pogłębiania z jednoczesnym wsparciem tych zagadnień literaturą.